

עיון ומחקר

מכשפה לא תחיה

מאת: לאה שנער

ספרות ילדים, כמו כל ספרות משקפת השקפת עולם ואת האישיות של הכותב והמחבר.

סופר, שלעיניו פופולריות בלבד והצלחה מסחרית של ספרו, אינו סופר אידיאלי. אמנם, מי לא היה רוצה שספרו יצליח מכל הבחינות ויתחבב על קהל הקוראים? אבל סופר אמיתי לא יתכחש בשל כך לעצמו ולהשקפת עולמו. יש אומרים אין ספרות לילדים. ספרות טובה לילדים היא ספרות שטובה גם למבוגרים. כאשר שאלו את מרים ילן-שטקליס מדוע היא כותבת רק לילדים ענתה: "אני לא כותבת לילדים. אני כותבת לעצמי." במובן מסויים כל סופר כותב לקורא שבו, וסופר מבוגר (שהיה פעם ילד) כותב לילד שבו, ומספר לו סיפורים האהובים עליו. ומצד שני... סופר כאיש מבוגר המספר סיפור לילד, בין אם זה ילדו, נכדו, תלמידו או ילד אלמוני רואה את הקורא במציאות או בעיני רוחו ומבלי להתיילד מדבר אליו על עניינים קרובים ללבו של אותו קורא.

על סופר מוטלת אחריות לתרום לעיצוב השקפת עולמו של הילד, להצביע על החיוב שבחיים, לנטוע בלבו אופטימיות, אהבת אדם וכבוד לאדם, אהבת בעלי חיים וכבוד לחיים.

בקיצור - לתרום לעיצוב אישיותו, שיוכל בבוא הזמן להתמודד בהצלחה עם קשיי החיים. אז יכיר גם את הצדדים האפלים של עולמנו וטוב שיהיה מצויד ברוח איתנה ואופטימיות ויהיה מלא חדות חיים.

הסטריאוטיפים בספרות לילדים

הקלסיקה של ספרי ילדים הכניסה הרבה סטריאוטיפים שליליים ואין פלא בדבר, כי בין יוצריה היו האחים גרים הגרמניים, ואלה כלל לא ייעדו את סיפוריהם לילדים. הם הלא היו סופרים, ודאי לא סופרים לילדים. הם היו חוקרי פולקלור ואספו בכפרים גרמניים סיפורי עם הרווחים בין האיכרים. סיפורים אלו היו מלאי אכזריות. הם סיפרו על מכשפות, אמהות חורגות רעות, ולא חסרו בהם סיפורי

שטנה נגד יהודים. סיפורי האחים גרים שלפנינו הם גירסה מעובדת ומעודנת של הסיפורים המקוריים.

אנחנו נזהרים מסטריאוטיפים. סטריאוטיפ של אם חורגת רעה עושה עוול להרבה נשים נפלאות המטפלות באהבה ובמסירות בילדים, אם בתור "אם שנייה" אם בתור אם מאמצת. בספרי זה קרה באמת¹ ניסיתי להפריך את הדימוי השלילי של האם, שאיננה אם ביולוגית. בסיפור "כפה לבנה"² חתולה מאמצת ומניקה גורה זרה ומצילה אותה ממות.

הסיפור "הדוגרת והאפרוחים"³ מספר על תרנגולת שדגרה על ביצי ברווזים ומתוך אהבה, מסירות והבנה לצרכים המיוחדים של ילדיה. התרנגולת הולכת איתם יום-יום לנהר ומלאת חרדה צופה בהם מן החוף, דואגת לשלומם.

ומהעולם של בעלי החיים לעולמם של בני האדם. בסיפור "למה ברחו מרגלית וצופיה מן הבית"⁴ מסופר על ילדות, שבטנן הייתה מלאה סיפורי זוועה על אם חורגת רעה. הן בורחות מן הבית כאשר אביהן האלמן מתחתן שנית. הסיפור מסתיים בכי טוב, מאחר והילדות מגלות, שאשתו השנייה של אביהן אינה "אם חורגת רעה" אלא היא אשה חביבה, ידידותית ושוחרת טוב.

יפה, לדעתי, להשתמש בקלסיקה של ספרות ילדים ולתת פה ושם פירוש אחר, לעיתים מהופך למטבעות לשון שונות.

וכך בסיפור "נורית המעפילה הקטנה"⁵ הסיום הוא: "והייתי צריכה לסיים (את הסיפור) במילים: "ומאז הם חיו בארץ באשר ובעושר". אבל כיון שזה סיפור אמיתי (ולא אגדה) אומר לכם את האמת: "לפעמים כך ולפעמים כך". היפהפיה הנרדמת והנסיך שגאל אותה בנשיקה הפכו בספר זה קרה באמת לשפה העברית שנרדמה לאלפיים שנה ולנסיך אליעזר בן יהודה שגאל אותה מתרדמתה.

כך העיר בן יהודה את העברית לא בנשיקה. רק בדוגמה אישית, בעבודה קשה. לא במטה קסמים. דיבר, שיכנע, וכתב ספרים (עמ' 246).

הערות

(1) זה קרה באמת/לאה שנער הוצי' הצבי

(2) שם עמ' 36

(3) שם עמ' 63

(4) שם עמ' 125

(5) "זה קרה באמת" עמ' 217

(6) שם עמ' 240

דימוי שלילי נפוץ הוא דימוי של מכשפה, הרווח בסיפורי הפולקלור של העמים. חוקרי פולקלור היו יכולים ודאי להתחקות בצורה יותר מלומדת ויותר מוסמכת, ממני, על השורשים של דימוי זה, שגרם סבל לא יתואר לנשים חפות מפשע.

בתנ"ך כתוב "מכשפה לא תחיה" (שמות כ"ב 17). שאול בן קיש בקנאותו הדתית לתורת ישראל התייחס לפסוק כלשונו והסיר (פיזית) את אלו העוסקים-עוסקות במלאכות האסורות. לכישוף נחשבה הגדת עתידות עפ"י כוכבים ומזלות, או עפ"י עורות נחש או עפ"י צורות עננים וקריאת מתים מהעולם הבא. "ושאול הסיר האובות ואת הידעונים מהארץ" (שמ"א כ"ח 3), אבל בצר לו הלך בעצמו לבעלת אוב בעין דור והיא אמרה לו: "הנה אתה ידעת את אשר עשה שאול אשר הכרית את האובות ואת הידעוני מן הארץ ולמה אתה מתנקש בנפשי להמיתני?" (שמ"א כ"ח 9).

במקצוע ידעונות עסקו נשים רבות. אלו היו לפי דעתי נשים חכמות, העוסקות במה שאנו מכנים היום "הרפואה העממית". מדוע נשים? כי הן היו מדורי דורות עוזרות לילודות בלידה, בטיפול בילדים, בתחלואי אשה. היה להן ניסיון רב וידע בצמחי מרפא וגם ידעו לרפא או לעזור במכאובי נפש ע"י טיפול "פסיכולוגי" בלי שהוא כמובן נשא שם מודרני זה. לו היה קם כיום קנאי כשאול המלך היה צריך להשמיד את כל האסטרולוגים, עכו"ם (עובדי כוכבים ומזלות) ורוב רובם של ההילרים (המרפאים) ודומיהם.

ומשאול לתקופת הבית השני. ישנה אגדה על ר' שמעון בן שטח.*
והנה קטעים של אותה אגדה:

"כשנתמנה ר' שמעון בן שטח נשיא באו ואמרו לו: יש 80 נשים מכשפות במערה באשקלון. מיד עמד ר' שמעון בן שטח וכנס 80 בחורים בעלי קומה. הלך איתם ועמד על פתח המערה. אומר להן: (למכשפות), "אויס, אויס (סימן קריאה למכשפות) פתחו לי, משלכן אני".

פתחו ור' שמעון נכנס וצפצף לאותם 80 בחורים בעלי הקומה. הם נכנסו כולם כאחד. אמר להם: "כל אחד ואחד יברור לו בת-זוג". "טענו אותן וצאו ותלו אותן".

אמנם הדבר מסופר כאן כאגדה, אבל לאגדות יש אחיזה במציאות והמציאות הייתה שהאמינו בכוח כישוף של נשים ורדפו אותן עד להוצאתן למות בתלייה, כפי שמסופר באגדה שלפנינו.

אני משוכנעת, שהמלך שאול האמין באמת ובתמים בקיום מכשפות ובכוחן והאמין שמוטלת עליו חובה להכרית אותן וליישם את הפסוק התנ"כי כלשונו וכנראה כך האמינו גם בתקופת הבית השני.

*סי' אגדה - ביאליק ורביצקי עמי קני"ה-קני"ו ר' שמעון בן שטח.

השיגעון של מכשפות היתה לו תקומה באירופה במאות 15 עד 18 בעת ביסוסה של הכנסייה הקתולית שם. אנו יודעים על פשעי האינקויזיציה כלפי יהודים ולא יודעים, או יודעים מעט, על פשיעה כלפי נשים, "מכשפות" כביכול.

מיעוטן היו נשים חולות רוח ורובן נשים רגילות, פשוטות ותמימות שלא ידעו מה רוצים מהן. מספיק היה שמישהו העיד שאשה עוסקת בכשפים כדי שהיא תיאסר ובמהלך העינויים של "האינקויזיציה" ה"קדושה" "תודה" במעשי כישוף וזה כדי לקרב את המות שיגאל אותה מיסוריה. וכך היו הנשים מודות שרכבו על מטאטא, נפגשו עם השטן, הזדווגו איתו ואף אישרו את כל המידע, המוכתב להן ע"י שאלון מוכן מראש, הכולל פרטי פרטים של אותה הזדווגות.

בין הקרבנות היו "נשים חכמות" רבות, העוסקות ברפואה עממית (כמו הידעוניות) מנהיגות העדה. אין הערכה מדויקת של מספר הקרבנות. מספרם נע בין מאות אלפים לבין מאות מליונים. בין המומתים היו גם גברים, אבל כ-85% של הקורבנות היו נשים. מדוע נבחרו נשים דווקא לשמש קרבן? (ומדוע נבחרו היהודים?) מפני היותן אובייקט קל ונוח. מעמדן היה נמוך, נחות.

נראה גם שנשים חכמות ומרפאות עוררו את החששות של הכנסייה הקתולית, שפתחה במסע טיהור נגדן. קורטוב של תמימות לא היה במסע מחושב ואכזרי זה. ההמון האמין בעלילות למיניהן. נראה, שהכנסייה חיפשה קרבן לערוך נגדו מסע צלב, לרכז סביבו את המאמינים, לנטוע בלבבות פחד מפני כישוף, מפני כוחו האפל של השטן, והצליחה לשכר את ההמונים בדם הקרבנות. בזאת החזירה היא את מעמדה כמעוז של אמונה נוצרית טהורה, הנלחמת נגד כוחות החושך. אולי היו גם סיבות בעלות אופי סוציאלי, הרבה גברים נהרגו במלחמות ומספר עודף של נשים רווקות עורר אי שקט באנשי הכמורה, שפתחה כאמור "בציד המכשפות".

מדוע אני מזכירה את עניין המכשפות בהקשר לספרות ילדים?

הרי לקראת סוף המאה ה-17 נעלמה כמעט לגמרי התופעה של צייד המכשפות. והיכן הן נשארו? הן נשארו בספרות ילדים. * לפני שנים לא רבות התקיימה בבית אריאלה תערוכה של ספרי ילדים וציורים על נושא מכשפות, כשאת הקירות מקשטות דמויות של מכשפות רכובות על מטאטא, הממהרות לשבת מכשפות לפגישה עם השטן.

ישנן גננות המספרות לילדי הגן סיפורים על מכשפות רעות האורבות לילדים כדי... המעשים והפעולות כיד הדמיון הטובה עליהן.

* מצא את הנושא" גרשון ברגסון עמ' 101-102.

הכותבות-כותבים על נושא זה בנימוק שילדים אוהבים סיפורים מפחידים, ועניין המכשפות הוא פיקנטי ומבדה, וגם בחיים פוגשים נשים רעות (!) מכשפות ממש...

באשר לנימוק הראשון - אכן ישנם ילדים האוהבים סיפורים מפחידים, אך ישנם גם כאלה שפחד מכשפות רודף אותם שנים רבות וצריך לעמול לא מעט כדי לשחרר אותם מכך.

בקשר לאסוציאציה - "נשים רעות - מכשפות ממש" - כל אחד והאסוציאציה שלו. אמנם לרוב נאמרים הדברים בצחוק ובבדיחות הדעת.

לפי הרגשתי, "מכשפות" קרבנות רשע אדם אינן נושא לצחוק ולבדיחות דעת. אז אולי - כדאי ליישם את הפסוק: "מכשפה לא תחיה" במובן לא להחיות את נושא המכשפות, כי בשביל מה?

אם רוצים להשתמש בדמויות של ספרות ילדים קלסית ניתן להסתפק בפיות, גמדים, בנות-ים ובנות יער ולהניח לנושא טעון מכל הבחינות כנושא מכשפות. והילדים שאוהבים סיפורים מפחידים לא ימצאו אותם אצלנו, שאיננו כותבים למען פופולריות זולה.

ביבליוגרפיה

1. תני"ך - שמות כ"ב 17, שמי"א כ"ח, 3.
2. ספר אגדה - ביאליק - רבינצקי עמ' קנ"ה-קנ"ו.
3. ספורי הילדים של האחים גרים.
3. זה קרה באמת/לאה שנער/הוצ. הצבי עמ' 36, 63, 125, 217, 240, 246.
4. מצא את הנושא/גרשון ברגסון, דפוס חורב עמ' 101-102.
5. תכניות של הטלוויזיה בכבלים ערוץ 8, תרבות ומדע "נשים רוחניות".
6. שגנון המכשפות באירומה/ד"ר נחמן הן יהודה סמינר "שרשים".